Ladislav Štoll: LIDÉ V „LABORATOŘI“

V teoretickém myšlení marxistů píšících česky možno pozorovat v poslední době zvýšené úsilí o hlubší proniknutí do oblasti kultury, která byla až dosud úplně zanedbávána, zatímco na poli teorie ekonomicko-politické je úplné jasno a vývoj v tomto směru pokračuje ve šťastném znamení jednoty slova a činu.

Tento rozpor, o němž se zmiňuje též Otevřený dopis Mezinárodního byra proletářské revoluční literatury, je na našem úseku třídní linie velmi citelný, přestože jinde, zejména v Sovětském svazu a Německu, je překonáván bohatou objevitelskou literaturou.

Toto soudobé tažení teoretiků dialektického materialismu do oblasti kultury, toto pronikání do vyšších prostorů nadstavby děje se, možno zhruba říci, ze dvou stran. Jedna část pochoduje směrem ze skutečného života, ze zkušenosti třídního boje, ze sféry otázek politické ekonomie, kde vztahy jsou už jasné. Někteří z této skupiny ve svém bytostném přesvědčení o příčinné souvislosti ekonomické struktury společnosti a její nadstavby podlehli namnoze svodům povrchních, lineárních vztahů, a pokoušejí se vysvětlovat původ veršové asonance z hospodářské situace. Za tyto nekompetentní, odvážné exkurze dostalo se jim pojmenování vulgármarxistů od těch, kdož mají nesrovnatelně větší kulturně historické poznání, větší rozhled po historii uměleckých forem, kdož však

nepřicházejí směrem od skutečného života, nýbrž ze sterilního světa idealistické uměnovědy, kterým metoda marxistického myšlení nepronikla do žil.

Mám na mysli několik různých otázek, o nichž se v právě uplynulých dnech diskutovalo. Neumím a nechci tyto otázky zodpovědět, chci je pouze postavit do takového vzájemného vztahu, aby z nich vyplynul aspoň směr orientace ve zmatku, který tu vládne.

Podle mého mínění hlavní příčinou potíží a bezradnosti marxistických teoretiků na poli kultury jsou neprobádaná místa v oboru společenské psychologie.

Cituji ještě jednou s Urxem Plechanovovu formuli, shrnující výstižně Marxovy a Engelsovy názory o souvislostech hospodářské báze s nadstavbou:

1. Stav výrobních sil;
2. tímto stavem podmíněné ekonomické poměry;
3. sociálně politický řád, jenž se zvedá na dané hospodářské základně;
4. psychologie společenského člověka, podmíněná částečně bezprostředně hospodářstvím, částečně celým sociálně politickým řádem, který se nad ním zvedá;
5. rozličné ideologie, v nichž se odrážejí rysy této psychologie.

Z této formulace je dostatečně zřejmo, kudy vede cesta, po níž je nutno konečně svést otázky ryzí ideologie, otázky uměleckých forem k jejich kořenům. Jde tu zřejmě o přechod oné sféry problémů, kterou Plechanov ve své formuli označil číslem 4. Jde o psychologii společenského člověka.

Konkrétně to znamená podle mého mínění asi tohle: Doposud ukazovali nám marxisté společnost a v ní člověka se všemi jeho vnějšími závislostmi a vztahy. Nyní dochází konečně k nutnosti, aby byla ukázána společnost v člověku, aby byly vědecky vysledovány ony procesy ve vnitřním životě individua, jež jsou podmíněny vývojem výrobních sil, historickým pochodem společenských změn. Jde o to ukázat, jak síly zákonů řídících vývoj společenského celku prostřednictvím

psychofyziologického ustrojení se zrcadlí v přirozených vlastnostech jedincových, v jeho chování, v jeho citech, zvycích, rozhodnutích, myšlenkách, v jeho ideologii.

To je podle mého mínění ona práce, před kterou jsme historicky právě stanuli a která nebude zdolána několika diskusemi či marxofreudistickými kompilacemi. To je práce, jíž se musí zúčastnit především revoluční umělci — noví lidé, kteří v sobě vysokou intelektuálností bytostně překonali starého společenského člověka kapitalismu, kteří vědomě prodělávají proces přerodu a stávají se lidmi zítřejšího společenského pořádku nejen svou ideologií, ale též svými psychologickými předpoklady, noví lidé, v nichž se uvolňují pod náporem intelektu ony nové pocity a schopnosti, jež byly až dosud v celých komplexech dušeny základním pocitem soukromého vlastnění a psychickými i fyzickými silami, jež z tohoto existenčního principu člověka kapitalistické společnosti nutně vyplývají.

A protože „revoluce abstraktního myšlení", jak to říká Děborin, „předpokládá též revoluci smyslového vědomí", lze právem očekávat, že to budou především smysly — zrak těchto nových lidí — jejich ryze třídní psýcha, z nichž se narodí nové umění, jehož zárodky vznikají dnes jakožto produkty složitých procesů zápasu starých a nových forem společenského vědomí.

Běží teď o to, kde máme v soudobé umělecké produkci hledat tyto nové prvky — ty nápovědi příštích uměleckých forem. Je zajímavé porovnat několik odpovědí na tuhle otázku: Otevřený dopis revolučních spisovatelů, shromážděných na mezinárodní konferenci revoluční proletářské literatury v Charkově, revolučním spisovatelům Československa odpovídá asi takto:

> „Revoluční literatura v Československu se nemůže omezovat nadále na vrcholné literární výtvory a na spolupráci s poputčiky, ale především na masovou práci (proloženo mnou). To znamená hlavně věnovat pozornost děldopům a roldopům, pokud se vyvíjejí k literatuře, a spisovatelům z dělnické třídy vůbec... Levou úchylkou bylo, když se prohlašovaly reportáž a žurnalistická práce za jedině vhodné pro revoluční slovesnou práci..."

Bedřich Václavek ve své knize „Poezie v rozpacích" říká něco docela jiného:

> „...umění v důsledku stupňované dělby práce a z ní vyplynuvší diferenciace funkcí zcela se oddělilo od utilitární produkce... Návrat k řemeslu od strojové produkce je nemožný... Všechno umění, i to, jež se počíná stavět na základ strojové produkce, stojí v době vrcholné dělby práce a divergující diferenciace účelů, funkcí a tvarů stranou od ostatní, produktivní práce, je něčím jiným než práce (! proloženo mnou), ježto se odlišilo od ostatních sociálních funkcí a dospělo k tomu, aby existovalo sebou samým a pro sebe, stalo se cílem, nikoliv prostředkem. Umění v době imperialismu nemá žádných jiných účelů než estetických" (proloženo mnou).

Neméně zajímavá je odpověď Karla Teiga (s níž se Václavek ve zmíněné knize ztotožňuje):

> „Umění se nesnaží změnit svět a ovlivnit prakticky život."

Z uvedených odpovědí teoretiků, hlásících se pod prapory revolučního proletariátu, je na prvý pohled zřejmo, jaký názorový zmatek vládne v otázkách o smyslu umění a jeho příštích forem.

Podle mého mínění však jedno lze říci s jistotou. A sice to, že teoretické odpovědi Teigovy a Václavkovy jsou v příkrém rozporu s naukou dialektického materialismu.

Podle mého mínění nesprávnost názorů Teigových a Václavkových spočívá v tom, že si oba zjednodušili společensko-historický proces na dva souběžné historické pochody: proces technologický a vývoj uměleckých forem, mezi nimiž je jen

jakási přímá mechanická závislost. Sféra společenské psychologie a složité dialektické vztahy přes ni úplně unikly pozornosti obou těchto teoretiků. Proto se tak často setkáváme u Teiga i u Václavka s jejich oblíbeným líčením přímé podmíněnosti uměleckých forem stavem výrobních sil. Václavek např. ve své knize Poezie v rozpacích říká:

„Přecházejíce k charakteristice umění za imperialismu, musíme si především všimnout poměru umění k technice, neboť obrovské pokroky pracovní techniky jsou v tomto období nejdůležitějším zjevem, působícím na umění. Objevuje se tu v dějinách činitel, jenž ještě v žádné kultuře do té doby nebyl: revoluční činitel — stroje — a mění ‚odvěký', ‚nezměnitelný' stav v uměních (proloženo mnou). Nesmírně vyvinutá strojová technika ničí svou hospodářskou převahou poslední zbytky řemeslné schopnosti. Již manufaktura roztrhla dělbou práce původní souvislost mezi osobností a dílem a práci odosobnila... Osobní dědictví řemeslné schopnosti žilo dále již jen ve svobodném umělci (proloženou mnou), jenž už ovšem mohl vyrábět jen určité formy, pracovat v oborech, jichž zatím nedovedl zpracovat stroj... Čím více se rozvíjí technika, tím více se mění umění v ‚čisté umění', jež má jedině funkci emotivní."

Tyto názory by mohl bez výhrady podepsat i Karel Teige, ostatně stačí otevřít 1. číslo Nezvalova Zvěrokruhu a tam v Teigově článku Báseň, svět, člověk je možno se dočíst, že:

„Teorie umění, kterou jsme nazvali poetismem, vychází především z poznatku, že zděděné útvary umělecké, jež byly podmíněny řemeslem, jsou v naší době již mrtvy" (proloženo mnou).

Nebo na jiném místě téhož článku:

„Byl-li po páře a elektřině, po šicím a psacím stroji vynalezen stroj, jenž maluje — fotografická a kinematografická komora, byla-li vynalezena stereofonie, radiofonie, televize, je nutno zříci se tradičních klasifikačních způsobů a kategorií idealistických estetik."

Tyto důkazy myslím dostatečně usvědčují oba marxistické teoretiky z mechanicismu, a to mechanicismu vlastně zcela vulgárního. Vždyť tu jsou téměř naivním způsobem kladeny vedle otázek stavu výrobních sil, otázek ryze technologických, křehoučké problémy kategorií idealistických estetik. Vzpomeňme si jen na citovanou formuli Plechanovovu. Kam se poděly všechny ty bohaté, složité dialektické procesy společensko-psychologické? Kam se ztratil třídní boj, který tak mocně podmiňuje psychologii společenského člověka, který dává jeho ideologii dialektickým prostřednictvím této psychologie nadosobní výraz třídní?

Teige, jak se zdá, si již pravděpodobně pod vlivem Děborinových úvah Úkoly marxistů na teoretické frontě tento nedostatek nejasně uvědomil a snaží se mu čelit tak, že vtěluje suchou cestou uzavřený systém psychoanalýzy Freudovy do nauky svého mechanistického materialismu. Své metodě zůstává nadále věren. Nejenže opět nedoceňuje společenské momenty psychologie, on jich opět vůbec nedbá a nahrazuje si je ryzí biologií:

„...přebudování výroby na strojní velkoprůmysl, závratné pokroky techniky a vydělení uměleckých řemesel z průmyslového života zjednalo technické a materiální předpoklady pro tvorbu nové poezie..., poezie, jež je novým skupenstvím estetických kvalit, sestrojená novými metodami a z nových materiálů, která hledá svého konzumenta, nového diváka a posluchače, nového člověka, aby napájela jeho horoucí žízeň lyrismu a bohatě obdarovala všechny jeho smysly a jeho senzibilitu novými vitálními energiemi a intenzitami. Metody této

poezie jsou přezkoušeny obsáhlou laboratorní prací. Exaktní výsledky věd, biologie, psychologie, fyziologie, sociologie, optiky, chemie, akustiky etc., poskytly základy nové teorii umění. Přestože dnešní biologicko-psychologické vědomosti o procesech, v nichž je celá podstata básnické produktivity a emocionality, nejsou dostatečné, smíme alespoň jako odpověď na otázku po smyslu ‚umění' (proloženou mnou) a podstatě básnické tvořivosti vyslovit hypotézu o jednotném produktivním pudu lidském."

Myslím, že není tak nesnadno nahmatat pod umělým nánosem výrazů z moderních slovníků vědy hrubé metodologické švy.

Kam však vede toto nepochopení společensko-psychologické podmíněnosti umělecké tvorby, to ignorování třídní psychologie? K nejreakčnější koncepci idealistického dualismu. Či co je to, když Bedřich Václavek napíše, že:

„Umělci jde o vyvolání emocí, revolucionářovi o dosažení nové socialistické společnosti. Mísit obé neprospívá ani umění, ani revoluci."

Či když dokonce napíše Teige:

„V izolaci umění od života, od společnosti, od výroby vznikaly prvky nové poezie... v izolaci, která dala umělecké tvorbě ateliérovou laboratorní čistotu..."

Není tohle stará idealistická koncepce, na níž je jen to nové, že v ní byl posvátný „Parnas" vyměněn za „laboratoř" či „ateliér"? Nenatírají se tu staré představové útvary idealistické názvoslovím moderních vědeckých slovníků? Nevedou se tu vlastně jen řeči o prostředcích vědecké analýzy tam, kde se má opravdu analyzovat? Tam, kde se mají vědecky rozebrat ony procesy ve vnitřním životě individua, jež jsou podmíněny silami zákonů řídících vývoj společenského celku, jež dávají životní náplň jeho vlastnostem, pudům, jeho prázdným biologickým formám? Jež se zrcadlí v jeho společenském vědomí, v jeho ideologii, popřípadě v jeho — poezii? „Společenské poměry určují nejen formy vědomí, ale i formy cítění," říká Děborin.

Nemůže být ovšem sporu o tom, že je mnohem pohodlnější zavřít podle Teigova receptu „čistou poezii" do laboratoře, nechat ji tu v izolaci vykrystalizovat a čekat, až najde ztracený kontakt s životem „na vyšším stupni vývoje básně a společnosti", než se přiznat k strohému individualistickému subjektivismu „nervového aristokrata" a ukázat společensko-psychologickou podmíněnost tohoto starého stupně společenského vědomí, jehož životní třídní obsahy jsou již dávno vyčerpány naturalismem a jež, nenašedši nového životného třídního obsahu, je odsouzeno k pouhé intelektuální formové spekulaci s ismy včetně poetismu, které nejsou ničím jiným než třídním defétismem, nonkonformismem — skrýšemi v granátových trychtýřích na poli třídní války.

Nové umění revoluční však si ani nehraje s „elementárními materiály", ani nekrystalizuje v izolaci laboratoří, ani nečeká na vyšší stupeň vývoje, ani neveršuje politické úvodníky, ale hledá uprostřed života v třídním boji prvky nových životních obsahů, které pak vrací zpět společnosti tím, že usnadňuje společenskému člověku vnitřní proces jeho přerodu, plníc jeho hruď obsahem nového třídního proletářského vědomí, právě tak jako to dělal veliký naturalismus, když uvědomoval historicky a třídně společnost buržoazní. Tím ovšem není řečeno, že nadchází období naturalismu proletářského; uvažovat o tom, jako to dělá Václavek a s ním i Urx, zda to bude proletářský naturalismus či „čisté umění", znamená myslit hrubě fetišisticky. Nové obsahy revolučního umění předpokládají nová hlediska, nové postřehy, jejichž samovolným produktem je forma, tento vynález, na němž pracovalo tisíce vlivů života i tradice. Nač tedy užívat muzejního označení naturalismus, nač obnovovat nátěr starého představového útvaru? To také jistě není úkolem marxistické kritiky.

Řekl jsem na počátku tohoto článku, že hlavní příčinou bezradnosti teoretiků materialistické dialektiky jsou neprobádaná místa v oboru společenské psychologie, řekl jsem, že je nutno, aby byly vysledovány ony procesy ve vnitřním životě individua, jež jsou podmíněny historickými proměnami společenské struktury. Je jisto, že to bez použití poznatků psychoanalýzy nebude možné. To však znamená od základu přebudovat její metodologii, a nikoliv kompilovat její poučky.

Je jisto, že jedním z nejdůležitějších úkolů při sledování onoho procesu vytváření se ideologie v lidské hlavě bude především obrácení pozornosti do dětského věku společenského člověka. Tím způsobem bude možno ukázat, jak přes útvar rodiny, která je světem, jenž přímo podléhá deformacím způsobeným postupem výrobních sil, změnami hospodářských poměrů, jak přes tento svět rodiny zapisuje se hospodářská a společenská struktura do vědomí a podvědomí vznikajícího společenského člověka. Jaký rozdíl je např. mezi antagonistickou rodinou maloměšťákovou, kde žena je soukromou služkou svého muže, kde celá rodina slouží svému zákonnému živiteli, a rodinou proletářovou, kde žena pod tlakem kruté průmyslové racionalizace historicky přestala být soukromou služkou rodiny a zařazena ve výrobním procesu vedle svého muže stala se jeho soudružkou. Jak naprosto různá psychologická podnebí představují tyto dvě domácnosti, v nichž básníci sbírají své rozhodující zážitky, kde je vytvářeno básníkovo vědomí i podvědomí, do něhož zážitky zatlačuje třídní morálka, spolupracujíc tak na jeho tvůrčím fondu, kde poměr jeho k rodičům a vzájemný poměr rodičů mu dává klíč k pochopení společenského soužití, klíč jeho světonázoru.

Vím dobře, že tyto zběžné formulace přeceňují společensko-psychologický moment výchovy v rodině vůči velkému množství jiných korigujících společenských vlivů. Mně však nejde o jeho zhodnocení, nýbrž o důkaz neudržitelnosti Teigových a Václavkových teorií „čisté laboratorní poezie, izolované od života společnosti", o důkaz metodologické nesprávnosti Teigových marxofreudistických teorií.

Ladislav Szántó: DISKUTUJEME MARXISTICKY V ANKETĚ O „FAŠISMU A KULTUŘE"

Diskuse o „fašismu a kultuře", která se v Tvorbě rozvinula, nesmí se stát akademickou debatou, nesmí se v ní uplatnit „inteligentské manýry" — má-li vůbec vést ke kýženému cíli, tj. k vyjasnění marxistického názoru na „kulturu" a revoluční práce na kulturní frontě. Žel — tyto „inteligentské manýry" se objevily! Diskuse revolučních marxistů nikdy neměly takový měšťácký charakter a smysl. Poučuje nás o tom sama historie marxismu. Aplikujeme-li marxistickou metodu poznávání na vývoj samotného marxismu, vidíme, že tento vývoj probíhal v zákonitostech materialistické dialektiky, tj. vznikáním a projevováním vnitřních protikladů a jejich překonáváním; že probíhal v toku dělnického třídního boje, vznikáním marxismu nepřátelských úchylek a bojovným překonáváním této „bolesti růstu". Tak se stával marxismus „vždy silnějším, otužilejším a životnějším" (Lenin). O tomtéž nás poučuje vývoj marxismu speciálně v „našich" československých kapitalistických poměrech. A u nás též nebyly tyto ideové zápasy výrazem subjektivních tužeb oněch lidí, kteří se těchto bojů zúčastňovali, ale vždy souvisely se souhrnem historických podmínek, v nichž se proletářské hnutí právě nacházelo a jejichž překonáním se otevírala vývoji proletářského hnutí cesta k jeho novým, vyšším vývojovým etapám.

A tak je to doslovně i s nynější diskusí. Ani tato diskuse